

УДК 911:502.4

Онойко Ю.Ю.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та геоекології
*Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка*

СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані специфічні властивості національних природних парків України, зокрема функції, зонування території, процедуру створення, історію формування та закономірності просторової організації. Підкреслено необхідність створення національних природних парків в межах Кіровоградської області як форми ефективного використання природних ресурсів та забезпечення умов для здійснення рекреаційної діяльності в регіоні.

Ключові слова: природоохоронна діяльність, рекреаційна діяльність, природно-заповідний фонд, національний парк, національний природний парк, функціональне зонування, мережа національних природних парків України.

В статье проанализированы специфические свойства национальных природных парков Украины, в частности функции, зонирования территории, процедуру образования, историю формирования и закономерности пространственной организации. Подчеркнута необходимость создания национальных природных парков в пределах Кировоградской области как формы эффективного использования природных ресурсов и обеспечения условий для осуществления рекреационной деятельности в регионе.

Ключевые слова: природоохранная деятельность, рекреационная деятельность, природно-заповедный фонд, национальный парк, национальный природный парк, функциональное зонирование, сеть национальных природных парков Украины.

Onoyko Yu.Yu. ESSENCE, PECULIARITIES OF ACTIVITY AND SPACE ORGANIZATION OF NATIONAL NATURAL PARKS OF UKRAINE

The Bequest is one of the most effective means of preserving landscape and biotic diversity in the world. The creation of protected areas of different levels is the finishing result of this process. These territories include, in particular, national natural parks, for which various functions are assigned.

In our analytical study, we aimed to reveal the essence of national natural parks and compare them with other natural-protected territories, to study the history of the formation and features of the spatial network within the territory of Ukraine.

Environmental protection, tourist-recreational, scientific research and eco-education functions are the main functions which have been assigned to national natural parks in Ukraine.

National natural parks of Ukraine are different from the North American and Swiss (the most widespread in Western Europe) models of national parks with somewhat more priority of recreational activities and less stringent nature protection regimes.

Comparing the functional purpose of nature reserves (biosphere and natural) and national natural parks, one can notice significant differences between these categories of protected areas. If the main functions of the reserves are environmental protection and scientific research, in particular the organization of background monitoring (scientific oversight) according to the state of the environment, then the primary tasks of the national natural parks consist in preserving the natural and historical-cultural heritage and ensuring all the necessary conditions for a relatively popular recreation of the population within the bounds of aesthetically-attractive and valuable natural complexes.

Such priority of the tasks, which are facing national natural parks, determine the division of their territory into separate zones for functional purposes. Thus, within the national natural parks of Ukraine, a protected area, regulated and stationary recreation zones, and an economic zone are allocated.

As of the end of 2017, 49 national natural parks were created in Ukraine. In the structure of the nature reserve fund, national natural parks behind their area yield only to protected areas of the local level and have a share of more than 30% of the total area of all the country's protected areas. The considerable advantage of national parks over biosphere and nature reserves is that their number and area almost tripled can be explained by more effective from a socio-economic point of view using the natural conditions and resources of the territories that are forgotten, an optimal combination of nature conservation and recreational and environmental education activities, and less strict regime of nature protection and greater accessibility for the population, as well as somewhat simplified procedure of formation.

Key words: nature conservation activity and recreational activity, natural reserve fund, national park, national natural park, functional zoning, network of national natural parks of Ukraine.

Постановка проблеми, формування цілей статті. Одним із найбільш ефективних засобів збереження ландшафтного та біотичного різноманіття в світі є заповідання, тобто вилучення певних територій зі сфери традиційного господарського використання з метою досягнення природоохоронних, наукових, культурних та соціальних цілей [**природоохоронна функція та функція збереження історико-культурної спадщини нації** (збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів)];

– **туристсько-рекреаційна функція** (створення умов для організованого і масового туризму та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідної території) **науково-дослідницька функція** (проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання) **еколого-просвітницька функція** (проведення екологічної освітньо-виховної роботи) **заповідну зону**, що призначена для збереження та відновлення найбільш цінних природних комплексів, природоохоронний режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

– **зону регульованої рекреації**, в межах якої здійснюється короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць, дозволяється організація туристських маршрутів і екологічних стежок, однак забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство і мисливство;

– **зону стаціонарної рекреації**, що призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

– **господарську зону**, у межах якої здійснюється господарська діяльність, розташовані населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, на яких господарська діяльність регулюється загальними вимогами щодо охорони природного середовища.

Функціональне зонування національних природних парків відрізняється від зонування території заповідників. Адже в межах останніх зовсім не передбачено виділення зон регулю-

ваної і стаціонарної рекреації, оскільки рекреаційна функція не належить до пріоритетних завдань діяльності заповідників.

Процедура створення НПП визначається «**Положенням про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів**» [збір та узагальнення детальних відомостей про природні умови та ресурси території парку, історико-культурні та рекреаційні об'єкти, соціально-економічний розвиток, інфраструктуру; визначення пріоритетів та проблем розвитку парку; розробка стратегії розвитку парку на десять років, зокрема і проведення функціонального зонування його території; складання чіткого п'ятирічного плану заходів діяльності парку з реалізації його природоохоронної, рекреаційної, екологічної, освітньо-виховної, наукової та інших функцій; узагальнення інформації про засоби та ресурси, які необхідні для виконання Проекту організації території парку протягом перших п'яти років його реалізації; підготовка необхідної проектної документації з доданням картографічних матеріалів, їх подальше обговорення та доопрацювання.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об'єктами вилучаються з господарського використання і надаються національним природним паркам у порядку, встановленому Законом України «Про природно-заповідний фонд України» [2] та деякими іншими актами природоохоронного законодавства. До складу територій національних природних парків можуть також включати ділянки землі та водного простору інших землевласників і землекористувачів.

Національні природні парки починають свою діяльність з Указу Президента України про створення парку і в подальшому наказу Міністерства екології та природних ресурсів, яким затверджується положення про парк.

Станом на 2017 рік в Україні створено 49 НПП [6]. В структурі природно-заповідного фонду національні природні парки за своєю площею поступаються лише заповідним територіям місцевого рівня і мають частку понад 30% від загальної площі всіх заповідних об'єк-

тів країни. Значну перевагу національних парків над біосферними та природними заповідниками (їх кількість і площа майже втричі більша) можна пояснити більш ефективним з соціально-економічної точки зору використанням природних умов та ресурсів територій, що заповідаються, оптимальним поєднанням природоохоронної, рекреаційної та еколого-просвітницької діяльності, менш суворим режимом охорони природи і більшою доступністю для населення, а також дещо спрощеною процедурою формування.

Розширення мережі національних природних парків відбувалось нерівномірно. Як нами вже зазначалось, за часів Радянської України було створено лише три НПП: два – в межах Карпат і один – на Волині. Протягом 90-х років ХХ ст. виникло ще вісім парків у інших регіонах України. Однак справжній бум формування НПП припав на початок ХХІ ст.: тоді було створено тридцять вісім національних природних парків у більшості областей України [6; 9]. Останнім, у 2015 році, виник національний природний парк «Нижньодніпровський» на території Херсонської області. Такі швидкі темпи формування нових НПП в Україні за останні роки можна пояснити певною активізацією природоохоронного руху, зростанням популярності екотуризму, плідною співпрацею природозахисників, науковців та органів влади.

У поширенні національних природних парків територією України також спостерігається нерівномірність: найбільше їх в Західній Україні, зокрема в Карпатах, в межах Азово-Чорноморського узбережжя та Лівобережжя Дніпра. В Житомирській, Дніпропетровській, Луганській та Кіровоградській областях жодного НПП не створено. І якщо відсутність національних природних парків у природно-заповідному фонді перших трьох областей частково компенсується наявністю природних заповідників, то в межах Кіровоградської області природно-заповідні території вищого рівня заповідання (природні та біосферні заповідники, НПП) відсутні зовсім, що не може не викликати серйозне занепокоєння серед фахівців і громадськості регіону.

Численні заходи наукового та практичного спрямування, які останніми роками були орга-

нізовані в Кіровоградській області науковою спільнотою щодо створення першого в регіоні національного природного парку, не увінчались успіхом. Між тим, науковці та громадські діячі сходяться на думці, що найбільш південний в Лісостепу України вододільний масив широколистяних грабово-дубових лісів, який сформувався у верхів'ях Інгульця на території Кіровоградщини і відомий під назвою «Урочище «Чорний ліс», є надзвичайно цінним з точки зору збереження природної та історико-культурної спадщини країни [10]. На території лісового масиву збереглася численна реліктова флора, зустрічається багато видів рідкісних тварин, розташовані витоки великих рік, сформувалися специфічні водно-льодовикові форми рельєфу та унікальні біотопи (зокрема найпівденніше сфагнове болото в Україні), наявні пам'ятки археології та історичних подій козацької доби і національно-визвольних змагань початку ХХ ст. Вже нині урочище «Чорний ліс» є відомим туристичним об'єктом Середнього Подніпров'я, однак так і не має загальнодержавного природоохоронного статусу, що, на нашу думку, забезпечило б ефективне використання природних ресурсів та створило б умови для здійснення масової рекреаційної діяльності.

Висновки. Національні природні парки – це одна із найбільш поширених категорій заповідних територій в Україні та світі. В межах НПП ефективно поєднується природоохоронна та рекреаційна діяльність, збереження історико-культурної спадщини та еколого-просвітницька робота. В просторовій структурі національних природних парків виділяють заповідну та господарську зони, зони регульованої та стаціонарної рекреації.

Протягом останніх років в Україні активно проводилась робота щодо формування нових НПП, результатом якої стала поява кількох десятків нових парків. Проте в межах Кіровоградської області, яка відзначається значним ступенем ландшафтного і біотичного різномаття, жодного національного природного парку так і не було створено. На нашу думку, одним із найбільш перспективних об'єктів для заповідання в ранзі національного природного парку в області є масив Чорного лісу, що розташований у верхів'ях Інгульця.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дрогомирецький Я.М. Особливості організації туризму на природоохоронних територіях / Я.М. Дрогомирецький, Г.Є. Долгопола. Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Івано-Франківськ, 2008. Вип. 1. С. 155–158.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» № 2456-ХІІ від 16.06.1992р. Відомості Верховної Ради України. К., 1992. С. 502-504. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
3. Марич Х.М. Історія становлення та розвитку національних природних парків. Актуальні проблеми держави і права. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2006. Вип. 2. С. 390–394.
4. Мусієнко М.М. Екологія: тлумачний словник / М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков, О.В. Брайон. Київ: Либідь, 2004. 376 с.
5. Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів (затверджено наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 06.07.2005 за № 245, зі змінами від 21.08.2014 за № 273). Відомості Верховної Ради України. К., 2014. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0831-05>.
6. Природно-заповідний фонд України / Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. URL: <http://pzf.menr.gov.ua>.
7. Стегнер У. Письмо о дикой природе. Гуманитарный экологический журнал. К.: Киевский эколого-культурный центр, 2002. Т. 4, спецвыпуск. С. 118–120.
8. Транин А.А. Национальные парки в СССР: проблемы и перспективы (организационно-правовые аспекты). М.: Наука, 1991. 294 с.
9. Царик Л.П. Географічні засади формування мережі національних природних парків в Україні. Часопис картографії. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. Вип. 1. С. 187–196.
10. Чорнолісся верхів'їв Інгульця: цінність, проблеми, перспективи. Матеріали круглого столу (1 березня 2018 року, м. Кропивницький). Кропивницький. Харків: ФОП «Озеров Г.В.», 2018. 100 с.
11. Davey A.G. National System Planning for Protected areas. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, 1998. 71 p.